

**MEHMET ALİ AYNÎ'DE
DİNÎ VE FELSEFÎ DÜŞÜNCE**

Mehmet Fatih KALIN

AKADEMİSYEN
KİTABEVİ

© Copyright 2018

Bu kitabın, basım, yayın ve satış hakları Akademişyen Kitabevi A.Ş.'ne aittir. Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt ve/veya başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz, dağıtılamaz. Tablo, şekil ve grafikler izin alınmadan, ticari amaçlı kullanılamaz. Bu kitap T.C. Kültür Bakanlığı bandrolü ile satılmaktadır.

ISBN

978-605-258-155-1

Kapak ve Sayfa Tasarımı

Akademişyen Dizgi Ünitesi

Kitap Adı

Mehmet Ali Aynı'de
Dini ve Felsefi Düşünce

Yayıncı Sertifika No

25465

Yazar

Mehmet Fatih KALIN

Baskı ve Cilt

Sonçağ Matbaacılık

DOI

10.37609/akya.1878

Yayın Koordinatörü

Yasin Dilmen

GENEL DAĞITIM

Akademişyen Kitabevi A.Ş.

Halk Sokak 5 / A

Yenişehir / Ankara

Tel: 0312 431 16 33

siparis@akademisyen.com

www.akademisyen.com

ÖNSÖZ

Son dönem Osmanlı aydınlarından Mehmet Ali Aynî'nin din ve felsefe üzerine görüşlerini tespit etmeye çalıştığımız bu çalışmada öncelikle Aynî'nin hayatı ve yetişmesi üzerine bilgiler vererek onun edebî, felsefî, dinî ve mistik yönünü ortaya koymaya gayret ettik. Daha sonra Tanzimat sonrası dönemde Türkiye'nin genel fikrî yapısına değinmeye çalıştık.

Araştırmamızda Aynî'nin Allah ve varlık anlayışını, bilgi, ahlâk, kötülük meselesi ve ölüm gibi konulardaki düşüncelerini kendi eserlerinden faydalanarak ortaya koymayı hedefledik. Bunu yaparken bir Din Felsefecisi bakışı ve tavrı ile bulgularımızı ortaya koymaya dikkat ettik.

Araştırma boyunca önerilerinden istifade ettiğim Prof. Dr. Ruhattin YAZOĞLU ve Dr. Öğretim Üyesi Habib ŞENER hocalarıma, yetişmemde emekleri olan Prof. Dr. Vahdettin BAŞÇI ve Prof. Dr. Tuncay İMAMOĞLU hocalarıma içten teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca bana her zaman destek olan babama, anneme ve eşime şükranlarımı sunarım. Çalışmanın felsefe meraklılarına ve Osmanlı'nın son dönemindeki fikrî-felsefî duruma ilgi duyan okuyuculara faydalı olmasını temenni ederim.

Mehmet Fatih KALIN

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	1
a. Aynı'nin Hayatı, Eserleri, Dinî, İlmî ve Felsefî Kişiliği.....	1
b. Dönemin Türkiye'sinde Felsefî ve Fikrî Ortam	16
BÖLÜM 1	
VARLIK ANLAYIŞI	23
1.1. Tanrı.....	25
1.2. Âlem	36
1.3. Tanrı-Âlem İlişkisi ve Vahdet-i Vücûd.....	45
1.4. Ruh ve Nefs.....	54
BÖLÜM 2	
BİLGİ ANLAYIŞI	67
1.1. Duyum ve Algı	71
1.2. Hads, Keşf ve “Makâm”	74
1.3. Vahiy ve Nübüvvet	81
BÖLÜM 3	
AHLÂK ANLAYIŞI	87
3.1. Ahlâkın Tanımı, Yöntemi ve Kaynağı	90
3.2. Ahlâkın Gayesi: Fazilet ve Mutluluk	95
3.3. Yüce Kanun: Âdâlet ve “Hükümdar Vatandaş”	105
3.4. Ahlâkî Vazifeler	106
BÖLÜM 4	
KÖTÜLÜK PROBLEMİ	115
1.1. Kötülüğün Tanımı ve Çeşitleri	118
1.2. Kötülüğün İzâflığı ve Eylemde Kötülük	123

BÖLÜM 5

ÖLÜM VE SONRASI..... 133

SONUÇ..... 141

KAYNAKLAR..... 143

KAYNAKLAR

- Adams, Robert M., “Must God Create The Best”, *The Problem of Evil: Selected Readings*, (Ed. Michael Peterson), Notre Dame University Press, Indiana, 1992.
- Akarsu, Bedia, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1988.
- Aksüt, Ali Kemali, *Mehmet Ali Aynî'nin Hayatı ve Eserleri*, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul, 1944.
- Albayrak, Mevlüt, *Felsefî Düşünceye Çağrı*, Elis Yayınları, Ankara, 2003.
- Albayrak, Mevlüt, *İbn Sînâ ve Whitehead Açısından Tanrı-Âlem İlişkisi ve Kötülük Problemi*, Fakülte Kitabevi Yayınları, Isparta, 2001.
- Altuner, İlyas, “Descartes Felsefesinde Tanrı-Varlık İlişkisi”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı: 2, Ekim 2012.
- Arıcan, Musa Kâzım, *Panteizm, Ateizm ve Panenteizm Bağlamında Spinoza'nın Tanrı Anlayışı*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2004.
- Aristoteles, *Metafizik*, (Çev. Ahmet Arslan), Sosyal Yayınları, İstanbul, 1996.
- Aristoteles, *Ruh Üstüne*, (Çev. Zeki Özcan), İstanbul, 1999.
- Atay, Hüseyin, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, İstanbul, 1983.
- Aydın, Mehmet S., *Din Felsefesi*, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir, 2010.
- Aydın, Mehmet S., *Kant'ta ve Çağdaş İngiliz Felsefesinde Tanrı Ahlâk İlişkisi*, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınevi, Ankara, 1991.
- Aynî, Mehmet Ali, *Ahlâk Dersleri*, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul, 2013.
- Aynî, Mehmet Ali, *Altıncı Uluslararası Felsefe Kongresi, Daru'l-Fünûn İlahiyât Fakültesi Mecmuası*, Yeni Matbaa, İstanbul, 1928.
- Aynî, Mehmet Ali, “Bektaşılık ve Edebiyatı Ünvanlı Makaleler Hakkında”, *Yeni Gün*, 27 Mart Perşembe 1340.
- Aynî, Mehmet Ali, “Bizdeki Tarikatlar”, *İntikâd ve Mülâhazalar; Dinî, Felsefî, Tasavvufî, Ahlâkî ve Edebî*, Orhâniye Matbaası, İstanbul, 1339/1923.
- Aynî, Mehmet Ali, *Daru'l-Fünûn Tarihi*, Pınar Yayınları, İstanbul, 1995.
- Aynî, Mehmet Ali, *Dârü'l-Fünûn Târih-i Felsefe Dersleri*, (Sad. ve haz. Yakup Yıldız), Çizgi Kitabevi, Konya, 2016.
- Aynî, Mehmet Ali, *Demokrasi Nedir; Tarihi ve Felsefi*, Gazetecilik ve Matbaacılık T.A.Ş., 1934.
- Aynî, Mehmet Ali, *Hacı Bayram Velî*, (Haz. Hüseyin Rahmi Yananlı), Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul, 2015.
- Aynî, Mehmet Ali, *Hayat Nedir*, Büyüyen Ay Yayıncılık, İstanbul, 2013.
- Aynî, Mehmet Ali, *Her Gün Bunu Oku*, Halk Basımevi, İstanbul, 1936.
- Aynî, Mehmet Ali, “İlahiyat Fakültesine Dair”, *Sebilü'r-Reşâd*, cilt: 32, sayı: 597, 17 Nisan, 1340.
- Aynî, Mehmet Ali, “İlim İle Din Arasındaki Münazaa”, *Daru'l-Fünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, sene: 1, sayı: 1, Teşrîn-i Sâni, 1925.
- Aynî, Mehmet Ali, *İslâm Düşüncesinin Zirvesi Gazâli*, (Haz. Erol Kılınc), İnsan Yayınları, İstanbul, 2013.
- Aynî, Mehmet Ali, *İslâm'ın Büyük Velisi Abdülkadir Geylânî*, (Çev. Tahir Yücel), Büyüyen Ay Yayıncılık, İstanbul, 2016.
- Aynî, Mehmet Ali, “Kâmûs-i Felsefe Hakkında”, *Türk Yurdu*, yıl: 7, cilt: 14, sayı: 152/2, 16 Kânûn-i Sâni, 1334, 52-55.
- Aynî, Mehmet Ali, “Kâmûs-i Felsefe Hakkında-2”, *Türk Yurdu*, yıl: 7, cilt: 14, sayı: 153/3, 16 Şubat 1334, 74-76.

Aynî, Mehmet Ali, “Kastamonu Mebus-ı Muhteremi Fazıl-ı Muhterem Velid Çelebi Efendi Hazretleriyle Sabık Meclis-i Meşayih Reisi Muhterem Şeyh Safvet Efendi Hazretlerine”, *Sebilü'r-Reşâd*, cilt: 22, sayı: 523-524, 27 Eylül, 1339.

Aynî, Mehmet Ali, “Kur’ân Nedir?”, *Sebilü'r-Reşâd*, cilt: 24, sayı: 622, 23 Teşrin-i Evvel, 1340.

Aynî, Mehmet Ali, “Kur’ân’a Dair”, *Sebilü'r-Reşâd*, cilt: 25, sayı: 628, Kanun-i Evvel, 1340.

Aynî, Mehmet Ali, “Kur’ân’ı Terceme Meselesi”, *Mahfil*, sayı: 4, Safer, 1339.

Aynî, Mehmet Ali, *Küçük Tarih-i Umumi*, (Haz. Metin Hasırcı), Akıl Fikir Yayınları, İstanbul, 2017.

Aynî, Mehmet Ali, “Maarif Derdi”, *Sebilü'r-Reşâd*, c. 19, sayı: 480, 14 Mayıs 1337.

Aynî, Mehmet Ali, *Milliyetçilik: Tarihte ve Türklerde Din, Millet ve Milliyetçilik*, (Haz. İsmail Dervişoğlu), Kurtuba Kitap, İstanbul, 2011.

Aynî, Mehmet Ali, “Nefs Kelimesinin Manaları”, *Daru'l-Fünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, sene: 4, sayı: 14, Evkaf Matbaası, İstanbul, Şubat 1930.

Aynî, Mehmet Ali, *Reybilik, Bedbinlik, Lâ İlahilik Nedir, Tevfik Fikret'in Tarih-i Kadim'ine Bir Cevap*, Kitaphane-i Sevde, İstanbul, 1927.

Aynî, Mehmet Ali, “Şeyh İbrahim Hakki”, *Daru'l-Fünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, sene: 1, sayı: 2, Mayıs 1332.

Aynî, Mehmet Ali, *Şeyh-i Ekber'i Niçin Severim*, (Haz. Hüseyin Rahmi Yananlı), Bedir Yayınevi, İstanbul, 1995.

Aynî, Mehmet Ali, *Tasavvuf Tarihi*, (Haz. Hüseyin Rahmi Yananlı), Büyüyen Ay Yayıncılık, İstanbul, 2017.

Aynî, Mehmet Ali, *Türk Ahlakçıları*, Marifet Matbaası, İstanbul, 1939.

Aynî, Mehmet Ali, “Türk Mantıkçıları”, *Daru'l-Fünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, sene: 3, sayı: 10, Evkaf Matbaası, İstanbul, 1928.

Bayraktar, Levent, “Bergsonculuğun Türkiye’ye Girişi ve İlk Temsilcileri”, *Felsefe Dünyası*, sayı: 28, 1998.

Bekiryazıcı, Eyüp, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Osmanlıda Felsefe Üzerine Bir Değerlendirme”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, sayı: 19, 2003.

Bergson, Henri, *Düşünce ve Devingen*, (Çev. Miraç Katırcıoğlu), MEB Yayınları, İstanbul, 1986.

Bolay, Süleyman Hayri, “Âdem”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, cilt: 1, 1988.

Bolay, Süleyman Hayri, “Âlem”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, cilt: 2, 1989.

Bolay, Süleyman Hayri, *Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, İstanbul, 1999.

Bravo, Işıl Bayar, “Antikçağda Varlık ve Bilgi Problemleri Üstüne”, *FLSF (Süleyman Demirel Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi)*, sayı: 4, Güz, 2007.

Brown, Stuart, *Philosophy of Religion: An Introduction with Readings*, Routledge, London, 2001.

Cevizci, Ahmet, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, Asa Kitabevi, Bursa, 2001.

Cevizci, Ahmet, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2002.

Çetinkaya, Bayram Ali, *İzmirli İsmail Hakki Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2000.

Çetinkaya, Bayram Ali, “Meşrutiyet Devri Felsefi Hayat: Akımlar, Temsilciler, Telifler ve Tercümelemler”, *Journal of Islamic Research*, vol: 12, no. 2, 1999.

- Çüçen, Abdülkadir, *Bilgi Felsefesi*, Asa Yayıncılık, Bursa, 2001.
- Darwin, Charles, *Türlerin Kökeni*, (Çev. Öner Ünalın), Onur Yayınları, Ankara, 1976.
- David Hume, *Din Üstüne*, (Çev. Mete Tuncay), İmge Yayıncılık, Ankara, 1995.
- Durusoy, Ali, "İbn Sînâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, cilt: 20, 1999.
- Ebu Hamid Gazalî, *İhya-i Ulumi'd-Din*, İstanbul, 1986.
- Ebu Hamid Gazalî, *Kimya-i Saadet*, Lübnan, 1997.
- Ebu Hamid Gazalî, *Mearic' u-Kuds fi Medaric-i Marifeti'n-Nefs*, Beyrut, 1988.
- Ebu'l-Kasım, Râgıb el-İsfahanî, *el-Müfredat*, İstanbul, 1986.
- el-Kardavî, Yusuf, *İslâm ve Sanat*, (Haz. Hamza Tekin), Aşiyân Yayınları, 2006.
- Elmalı, Osman, "Liberal Bireyciliğin Ahlaksal Zayıflığına Bir Eleştiri: MacIntyre'ın Toplumsal Erdem Anlayışı", *KKEFD*, sayı: 14, Erzurum, 2006.
- Erdem, Hüsameddin, *Ahlâk Felsefesi*, Hü-Er Yayınları, Konya, 2015.
- Erdem, Hüsamettin, "Osmanlıda Ahlak ve Bazı Ahlak Risaleleri", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 10, Konya, 2000.
- Erdem, Hüsameddin, *Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlâk*, Konya, 1996.
- el-Farabî, Ebû Nasr, *es-Siyâsetü'l-Medeniyye veya Mebâdi'ül-Mevcûdât*, (Çev. Mehmet S. Aydın, Abdülkadir Şener, M. Rami Ayas), Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul, 2012.
- Fazlur Rahman, "İbn Sînâ", *Klasik İslâm Filozofları ve Düşünceleri*, (Çev. Osman Bilen, Ed. M. M. Şerif), İnsan Yayınları, İstanbul, 2000.
- Guthrie, W.K.C., *A History of Greek Philosophy*, vol: 1, Cambridge University Press, Cambridge, 1962.
- Gündoğan, Ali Osman, *Bergson*, Say Yayınları, İstanbul 2007.
- Gündüz, Şinasi, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi yayımları, İstanbul, 1998.
- Güneş, Yusuf, "İslâm Ahlâkının Temel Özellikleri", *EKEV Akademi Dergisi*, yıl: 15, sayı: 49, Erzurum, (Güz) 2011.
- Güzel, Cemal, "Antikçağ İle Ortaçağda Varlık Felsefesi", *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2008/11.
- Heimsoeth, Heinz, *Immanuel Kant'ın Felsefesi*, (Çev. Takiyettin Mengüşoğlu), İstanbul Matbaası, İstanbul, 1967.
- Hick, John, *Evil and The God of Love*, Macmillan, London, 1985.
- Hick, John, *Philosophy of Religion*, Prentice Hall, Third Edition, New Jersey, 1983.
- Hökelekli, Hayati, "Hads", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, cilt: 15, 1997.
- İbn Sînâ, *İşâretler ve Tenbihler*, (Çev. Ali Durusoy, Muhittin Macit, Ekrem Demirli), Litera Yayıncılık, İstanbul, 2005.
- İbn Sînâ, "Kaderin Sırrına Dair Risâle", (Çev. Ömer Mahir Alper), *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 7, İstanbul, 2003.
- İbn-i Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, cilt: 15, Beyrut, 1956.
- İmamoğlu, Tuncay, Yazoğlu, Ruhattin, Başçı, Vahdettin, *Din Felsefesi*, Eser Matbaacılık, Erzurum, 2018.
- İncil, Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul, 2005.
- Kahveci, Kutsi, "Algı-Bilinç Üzerine", *Tabularasa*, yıl: 2, sayı: 5, 2002.
- Kalın, Faiz, *Felsefe ve Bilim Işığında Kur'an'da Zaman Kavramı*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2005.
- Kant, Immanuel, *Critique of Practical Reason*, (Trans. L. W. Beck), The Bobs, Merrill Co. Inc., Indiana Polis, 1956.
- Kaya, Mahmut, İslâm Filozoflarından Felsefe Metinleri, Klasik Yayınları, İstanbul, 2003.

- Kılıç, Recep, *Modern Batı Düşüncesinde Vahiy*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2002.
- Kierkegaard, Soren, *Ölümcül Hastalık Umutsuzluk*, (Çev. M. Mukadder Yakupoğlu), Doğu-Batı Yayınları, Ankara, 2010.
- Koç, Turan, *İslâm Estetiği*, İsam Yayınları, İstanbul, 2014.
- Korlaelçi, Murtaza, “Bazı Tanzimatçılarımızın Pozitivistlerle İlişkileri”, *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu* (Ankara 31 Ekim-3 Kasım 1989), Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.
- Kök, Mustafa, *Mistik Dünya Görüşü ve Bergson*, Dergâh Yayınları, İstanbul, Mart 2001.
- Köz, İsmail, “Sezginin Bilgideki Yeri ve Önemi”, *Felsefe Dünyası*, sayı: 40, 2004/2.
- Kutluer, İlhan, *İbn Sînâ Ontolojisinde Zorunlu Varlık*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2002.
- Küçük, Hülya, *Anahatlarıyla Tasavvuf Tarihine Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2011.
- Küçük, Hülya, *Tasavvufa Giriş*, Dem Yayınları, İstanbul, 2011.
- Küyel, Mübahat Türker, *Türkiyede Cumhuriyet Döneminde Felsefe Eylemi*, Ankara, 1976.
- Leibniz, *Metafizik Üzerine Konuşma*, (Çev. Afşar Timuçin), Çağdaş Matbaacılık, 1999.
- Leibniz, G. W., *Monadoloji*, (Çev. Suut Kemal Yetkin), MEB Yayınları, İstanbul, 1997.
- Leibniz, G. W., *Teodise Denemeleri*, (Çev. Hüseyin Batu), MEB Yayınları, İstanbul, 1946.
- Leibniz, G. W., *Theodicy: Essays on the Goodness of God the Freedom of Man and the Origin of Evil*, (Trans. E. M. Huggard), Open Court, Chicago and La Salle, Illinois, 1990.
- MacIntyre, Alasdair, *Erdem Peşinde*, (Çev. Muttalip Özcan), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001.
- Mardin, Şerif, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.
- Mengüşoğlu, Takiyettin, *Felsefeye Giriş*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.
- Neyzi, Nezih H., *Kızıltoprak Anıları*, Peva Yayınevi, ts.
- Ormsby, Eric Lee, *İslâm Düşüncesinde İlahi Âdâlet Sorunu (Teodise)*, (Çev. Metin Özdemir), Kitabiyat, Ankara, 2001.
- Öner, Necati, *Tanzimat'tan Sonra Türkiye'de İlim ve Mantık Anlayışı*, AÜİFY, Ankara, 1967.
- Özden, H. Ömer ve Elmalı, Osman, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2017.
- Platon, *Phaidon*, (Çev. Suut Kemal Yetkin, Hamdi Ragıp Atademir), MEB Yayınları, İstanbul, 1997.
- Platon, *Phaidon*, (Çev. Suut Kemal Yetkin-Hamdi Ragıp Atademir), MEB Yayınları, İstanbul, 1989.
- Platon, *Theaitetos*, (Çev. Macit Gökberk), MEB Yayınları, İstanbul, 1990.
- Platon, *Timaios*, (Çev. Erol Güneş-Lütfi Ay), MEB Yayınları, İstanbul, 1989.
- Platon, *Yasalar, I*, (Çev. Candan Şentuna-Saffet Babür), Ara Yayınları, (2 cilt), İstanbul, 1992.
- Poidevin, Robin Le, *Ateizm, İnanma İnanmama Üzerine Bir Tartışma*, (Çev. Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2003.
- Redhouse Büyük El Sözlüğü, Sev Matbaacılık, İstanbul, 2012.
- Rıza Tevfik, “Anéantissement (Fenâ)”, *Kâmûs-ı Felsefe*, (Haz. Recep Alpyağıl, Doğu-Batı Yayınları, Ankara, 2015.

- Sarıoğlu, Gülcan, ‘‘Tarih Felsefesi Alanında Bir İnceleme: Varoluş Felsefesi ve Tarih Anlayışı’’, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt: 5, sayı: 9, 2008.
- Sena, Cemil, ‘‘Bergson’’, *Filozoflar Ansiklopedisi*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1974.
- Spencer, Herbert, *İlk Prensipler*, (Çev. Selmin Evrim), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1947.
- Spinoza, Baruch, *Etika*, (Çev. Hilmi Ziya Ülken), İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1965.
- Steiner, Rudolf, *Gizli Bilim*, (Çev. Ayşe Domeniconi), Omega Yayınları, İstanbul, 2006.
- şener, Habib, ‘‘Alvarlı Muhammed Lutfi Efendi’nin Şiirlerinde Allah Tasavvuru’’, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 43, Erzurum, 2015.
- şener, Habib, ‘‘Felsefi ve Tasavvufi Açıdan Harakânî’de Bilgi Problemi’’, *Marife*, 18/1, 2018.
- şener, Habib, ‘‘Jean Meslier Düşüncesinde Ateizmin Temel Dayanakları ve Eleştirisi’’, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 27, 2018/1.
- şener, Habib, *John Locke ve David Hume, Din Felsefesi zerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2014.
- şimşek, M. Sait, *Kur’ân’ın Ana Konuları*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1999.
- Taylan, Necip, *Düşünce Tarihinde Tanrı Sorunu*, şehir Yayınları, İstanbul, 2000.
- Toku, Neşet, *Türkiye’de Anti-Materyalist Felsefe*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1996.
- lken, Hilmi Ziya, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, lken Yayınları, İstanbul, 2001.
- Vural, Mehmet, *İslam Felsefesi Sözlüğü*, Elis Yayınları, Ankara, 2003.
- Werner, Charles, *Kötülük Problemi*, çev. Sedat Umran, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2000.
- Yaran, Cafer Sadık, *Ahlâk ve Etik*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2016.
- Yaran, Cafer Sadık, *Kötülük ve Theodise*, Vadi Yayınları, Ankara, 1997.
- Yavuz, Yusuf şevki, ‘‘Müteşâbih’’, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, cilt: 32, 2006.
- Yavuz, Yusuf şevki, ‘‘Müşebbihe’’, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, cilt: 32, 2006.
- Yazoğlu, Ruhattin, *Leibniz’de Tanrı ve Ahlâk*, Yeni Zamanlar Yayınları, İstanbul, 2005.
- Yazoğlu, Ruhattin, *Ruh, lm ve tesi, Gazalî zerine Bir Araştırma*, İZ Yayıncılık, İstanbul, 2014.
- Yılmaz H. Kâmil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2012.